

Sarah Bakewell

DE HUMANISTEN

*Dromers, denkers en onderzoekers
die de wereld veranderden*

Vertaald door Karl van Klaveren en Indra Nathoe

th ten have

Oorspronkelijk verschenen onder de titel *Humanly Possible*
Copyright © 2023 Sarah Bakewell

© Nederlandse vertaling: Karl van Klaveren en Indra Nathoe, p/a Uitgeverij Ten Have, 2023
Postbus 13288
3507 LG Utrecht
www.uitgeverijtenhave.nl

Omslag Bas Smidt
Omslagbeeld Bertrand Russell © GRANGER - Historical Picture Archive / Alamy Stock Photo
Eleanor Roosevelt © Heritage Image Partnership Ltd / Alamy Stock Photo
Francesco Petrarca © Georgios Kollidas/stock.adobe.com
Stefan Zweig © Lebrecht Music & Arts / Alamy Stock Photo
Foto auteur © GL Portrait / Alamy Stock Photo
Zetwerk Pre Press Media Groep
ISBN 978 90 259 1129 4
ISBN e-book 978 90 259 1130 0
NUR 730

De uitgeverij heeft er alles aan gedaan om rechthebbenden te achterhalen. Eenieder die meent dat zijn/haar materiaal zonder voorafgaande toestemming hier is gebruikt, verzoeken wij om zich tot ons te wenden.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij Ten Have vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

ALLEEN VERBINDEN!

EEN INLEIDING 7

1. HET LAND VAN DE LEVENDEN 33
2. SCHEPEN BERGEN 67
3. PROVOCATEURS EN HEIDENEN 103
4. EEN WONDERBAARLIJK NETWERK 141
5. MENSELIJKE DINGEN 159
6. PERMANENTE WONDEREN 189
7. LEVENSSFEER VOOR ALLE MENSEN 225
8. ZICH ONTPLOOIENDE HUMANITEIT 253
9. EEN SOORT DROOMLAND 283
10. DOKTER HOOPVOL 315
11. HET GEZICHT VAN DE MENS 343
12. DE PLEK OM GELUKKIG TE ZIJN 385

Verantwoording 415

Appendix: *Declaration of Modern Humanism*
(Humanists International, 2022) 417

Noten 421

Lijst van illustraties 485

Register 491

ALLEEN VERBINDEN! EEN INLEIDING

‘Wat is humanisme?’¹ De vraag wordt gesteld in David Nobbs’ komische roman *Second from Last in the Sack Race* uit 1983 tijdens de oprichtingsvergadering van de Thurmarsh Grammar School Bisexual Humanist Society – ‘biseksueel’ omdat het een genootschap is voor zowel meisjes als jongens (twee geslachten). Er volgt een chaotisch gesprek.

Een van de meisjes antwoordt dat de term verwijst naar de Renaissance, waarin men probeerde te ontsnappen aan de Middeleeuwen. Ze bedoelt de literaire en culturele opleving in de veertiende en vijftiende eeuw in Italiaanse steden zoals Florence, geleid door energieke, vrijdenkende intellectuelen. Dat is onjuist, zegt een ander lid van het genootschap. Humanisme staat voor ‘vriendelijk zijn, goed omgaan met dieren en dingen, liefdadigheid, het bezoeken van oude mensen en dergelijke’.

Een derde lid merkt op dat je ‘humanistisch’ op die manier verwacht met ‘humanitair’. Een vierde protesteert dat ze hun tijd verdoen met deze discussie. Het humanitaire groepslid reageert nijdig: ‘Wil je zeggen dat het helpen van zieke dieren en het zorgen voor oude mensen tijdverspilling is?’

De criticaster komt nu met een heel andere definitie. ‘Het is een filosofie die het bovennatuurlijke verwerpt, de mens als een natuurlijk wezen beschouwt, en pleit voor de essentiële waardigheid van de mens en zijn vermogen tot zelfrealisatie door het gebruik van de rede en de wetenschappelijke methode.’ Zijn woorden vallen goed, totdat iemand anders een probleem opwerpt: er zijn ook mensen die in God geloven en zich-

zelf humanist noemen. Aan het einde van de bijeenkomst is iedereen nog meer in verwarring dan aan het begin.

Toch is daar weinig reden toe, want de Thumarsh-studenten zaten allemaal op het juiste spoor. Al deze beschrijvingen – en er zijn er nog meer – dragen bij aan een zo volledig en rijk mogelijk beeld van wat het humanisme is, en van wat humanisten door de eeuwen heen hebben gedaan, bestudeerd en gedacht.

Net als de student die het humanisme een niet-bovennatuurlijke levensbeschouwing noemde, leven veel moderne humanisten liever zonder religieuze overtuigingen en maken ze hun morele keuzes op grond van empathie, de rede en een gevoel van verantwoordelijkheid voor andere levende wezens. Hun wereldbeeld is samengevat door de schrijver Kurt Vonnegut. Hij zei: 'Ik ben een humanist, wat onder meer betekent dat ik heb geprobeerd fatsoenlijk te leven zonder enige verwachting van beloning of straf na mijn dood.'²

Toch had ook die andere student gelijk toen hij zei dat er ook humanisten zijn die een religieuze overtuiging hebben. Ook zij kunnen zich humanist noemen, want hun aandacht gaat vooral uit naar het leven en de ervaringen van mensen hier op aarde, in plaats van naar instanties, doctrines of een theologie die gericht is op gene zijde.

Andere betekenissen hebben helemaal niets van doen met religieuze vraagstukken. Zo stelt een humanistisch filosoof de hele mens centraal in plaats van de levende persoon te deconstrueren tot een systeem van woorden, tekens of abstracte principes. Een humanistisch architect ontwerpt gebouwen op menselijke schaal, zodat degenen die erin moeten wonen zich niet overweldigd of gehinderd voelen door het ontwerp. Op dezelfde wijze zou je kunnen spreken van een humanistische geneeskunde, politiek of pedagogie. Er is humanisme in de literatuur, fotografie en film. In alle gevallen gaat het daarbij allereerst om het menselijk individu en worden mensen niet ondergeschikt gemaakt aan een groter concept of ideaal. Dit komt dichterbij de buurt van wat de 'humanitaire' student bedoelde.

Maar hoe zit het met de geleerden uit het veertiende en vijftiende-eeuwse Italië en daarbuiten, waarover de eerste student sprak? Dat

waren humanisten van een heel ander type: zij vertaalden en redigeerden boeken, gaven les aan studenten, correspondeerden met hun ontwikkelde vrienden, discussieerden over interpretaties, stimuleerden het intellectuele leven, en schreven en debatteerden veel. Kortom: het waren specialisten in de geesteswetenschappen, of de *studia humanitatis*, wat ‘studie van de mens’ betekent. Door deze Latijnse term werden zij in het Italiaans bekend als *umanisti*. Ook dit zijn humanisten – in het Amerikaans-Engels worden ze nog steeds humanisten genoemd. Velen van hen deelden de ethische belangstelling van de andere typen humanisten, in de overtuiging dat het bestuderen en onderwijzen van de humaniora of geesteswetenschappen bijdraagt aan een deugdzamer en beschaafder leven. Docenten geesteswetenschappen zijn vaak nog steeds die mening toegedaan, in een gemoderniseerde vorm. Door studenten kennis te laten maken met literaire en culturele ervaringen, en met de instrumenten van kritische analyse, hopen zij hen te helpen om extra gevoeligheid te verwerven voor het perspectief van andere mensen, een subtieler begrip van hoe politieke en historische gebeurtenissen zich ontvouwen, en een verstandiger en beter doordachte benadering van het leven in het algemeen. Ze hopen bij hun leerlingen *humanitas* te ontwikkelen, wat in het Latijn betekent: menselijk zijn, maar dan met de toegevoegde connotatie van verfijning, kennis, welbespraaktheid, edelmoedigheid en welgemanierdheid.³

Religieuze humanisten, niet-religieuze humanisten, filosofische en praktische humanisten, mensen die geesteswetenschappen of humaniora doceren⁴ – wat hebben al deze betekenissen met elkaar gemeen? Het antwoord ligt besloten in de naam: ze richten zich allemaal op de *menselijke of humane* dimensie van het leven.

Wat is dat voor dimensie? Dat is moeilijk te zeggen, maar die dimensie bevindt zich ergens tussen het fysieke domein van de materie en het zuiver spirituele of goddelijke domein waarvan sommigen het bestaan aannemen. Zeker, wij mensen zijn gemaakt van materie, zoals alle dingen om ons heen. Aan de andere kant van het spectrum zouden we (zoals sommigen geloven) op een bepaalde manier ook in verbinding kunnen

staan met een meer spirituele werkelijkheid. Tegelijkertijd is er echter ook een reële werkelijkheidsdimensie die noch geheel materieel, noch geheel spiritueel is. In dat deel van de werkelijkheid zijn we bezig met cultuur, denken, moraal, rituelen, kunst – activiteiten die (in veel gevallen, maar niet altijd) kenmerkend zijn voor de menselijke soort. We besteden veel van onze tijd en energie aan deze dingen: we praten met elkaar en vertellen verhalen; we maken ons een voorstelling van dingen of maken modellen; we komen tot morele oordelen en worstelen met de vraag wat juist is om te doen; we onderhandelen over sociale overeenkomsten; we aanbidden in tempels, kerken of heilige plaatsen; we geven herinneringen door, onderwijzen, spelen muziek, vertellen grappen en vermaken anderen; we proberen dingen te verklaren en zijn eenvoudigweg het soort wezens dat we zijn. Dit is het domein waar het humanisten van allerlei slag om gaat.

Terwijl de natuurwetenschappen de fysieke wereld bestuderen en de theologie zich richt op de goddelijke wereld, zijn de geesteswetenschappen of *humanities* (*humanities*) bezig met de menselijke wereld van kunst, geschiedenis en cultuur. Niet-religieuze humanisten baseren hun morele keuzes op menselijk welzijn, niet op goddelijke geboden. Religieuze humanisten richten zich ook op het menselijk welzijn, maar binnen de context van een bepaalde geloofsovertuiging. Filosofische en andere soorten humanisten meten hun ideeën voortdurend af aan de ervaring van echte, levende mensen.

Deze mensgerichte benadering kwam al tot uitdrukking in een uitspraak die de Griekse filosoof Protagoras zo'n 2500 jaar geleden deed: 'De mens is de maat van alle dingen.'⁵ Dat klinkt misschien arrogant, maar het hoeft niet te betekenen dat het hele universum zich aan onze ideeën moet aanpassen, en nog minder dat wij als mensen het recht hebben om de baas te spelen over andere levensvormen. We kunnen het zo opvatten dat we de werkelijkheid ervaren op een manier die door ons menselijk perspectief wordt bepaald. We weten en houden van menselijke dingen. Omdat die dingen belangrijk voor ons zijn moeten we ze serieus nemen.